

MARIO ALINEI, *Origini delle lingue d'Europa I. La teoria della Continuità* (Originile limbilor din Europa I. Teoria Continuității.), Colecție de teste e di studi Linguistica e critica letteraria. Societa Editrice il Mulino, 1996, 779 pagini, 16 tabele și hărți în text.

Rezultatele importante obținute în domeniul cercetărilor arheologice și paleontologice în ultimii 50 de ani, au făcut posibilă punerea lor de acord cu problemele de lingvistică istorică. Cartea publicată recent în Italia de profesorul Mario Alinei "*Origini delle lingue d'Europa*" vine să răspundă acestor probleme prin seriozitatea, profesionalismul, larga cuprindere și înțelegerea problematicei. Aceasta datorită aplecării sale spre studiul progreselor realizate în domeniile mai sus menționate și al racordării lor cu datele oferite de cercetarea multidisciplinară precum și asimilarea acestora în studiul fenomenelor lingvistice, în re-interpretarea lor.

Deși titlul anunță doar tratarea limbilor europene, cartea înfățișează originile limbilor de pe întregul cuprins al scoarței terestre, de la primii oameni și până la limbile contemporane vorbite în Europa, Asia și Africa. Se iau în discuție deopotrivă și problemele posibile ale dezvoltării, în perspectiva viitorului, ale limbilor vorbite.

Economia lucrării înglobează șase capitole: primul – stadiul cercetărilor, al doilea – teoria continuității pe baze normale, al treilea – probleme de teorie, metode de investigare, de ideologie, al patrulea tratează problemele noii teorii a continuității, al cincilea se ocupă de orientările noi apărute din lectura atentă a documentației lingvistice și în sfârșit, ultimul include concluziile și perspectivele noii teorii.

Capitolul privind bibliografia este cel care oferă cercetătorului posibilitatea de a avea la îndemână o listă a principalelor lucrări apărute până acum, necesare înțelegerii codului dezbaterilor din text, în perspectiva noilor cercetări în știința și societatea contemporană.

În primul capitol al primei părți sunt luate în discuție cele șapte sisteme de periodizare: preistorică, geologică, paleontologică, arheologică, etnologică, sociologică, ideologică și lingvistică. Pentru a conecta înțelegerea problemelor discutate cu aceste periodizări, autorul prezintă și o hartă a răspândirii simienilor și hominizilor din Africa și o hartă a teritoriilor populate de *Homo erectus* și *Homo sapiens* arhaic de pe glob, după prima răspândire din Africa în Pleistocenul mediu

(730000-128000), cu indicarea celor mai importante descoperiri: Sterkfontein, Oldoway, Trinil, Choukoutien, Ternifine, Mont Carmel, Soan și un arbore genealogic al speciei până la *Homo sapiens* arhaic, cu vârstele lor și un tabel cu periodizarea epocii pietrei și metalelor pe baza datărilor făcute până acum.

În ceea ce privește periodizarea ideologică, precizează că ideologia începe a fi prezentă încă din paleoliticul mijlociu prin omul de Neandertal (cca. 128000 ani). În paleoliticul superior (35 000) apar primele manifestări de artă, primele morminte, cu pregătirea rituală a defuncțiilor, totemismul, iar în epoca metalelor, incinerarea.

Primele indicii ale manifestărilor ce dau posibilitatea distingării unei periodizări sociologice apar odată cu paleoliticul superior, când pe la 20000 ani poate fi atestată succesiunea matrilineară și apoi patrilineară, apariția cetelor, mai apoi a tribului și în final a statului. Cronologic, până la sfârșitul perioadei, exista o societate egalitară. Pe la sfârșitul neoliticului, când începe prelucrarea metalelor, încep să se ivească capii unor grupări. Instituția războiului apare după anii 10000, în timpul societății mezolitice apoi se generalizează și devine fenomen social caracteristic.

Despre o periodizare lingvistică nu poate fi vorba decât din momentul în care lingvistica tradițională a început a beneficia de tehnici de datare care au permis constituirea unui sistem de periodizare și apare ca disciplină – paleontologia lingvistică (în 1991, 1992 prin lucrările lui M. Alinei) și lexicologia istorică. Paleontologia lingvistică are la bază teoria indo-europenismului tradițional și a unui filum lingvistic care urcă până la sfârșitul neoliticului și începutul epocii bronzului. Lexicologia istorică începe odată cu istoria medievală, de când încep să apară lexicurile naționale.

Capitolul al doilea al primei părți începe cu tratarea originii limbii pe continentul european în care apar trei probleme diferite. Acestea sunt: 1. Originea limbilor naționale, 2. Originea dialectelor și 3. Relația cu lingvistica generală.

În acest cadru se pune problema existenței unor forme dialectale în antichitate care nu puteau apărea decât

în cadrul unei societăți elitare când apare documentul scris iar în paralel cu acesta erau în uz și alte dialecte. Existența dialectului implica și existența unei limbi dominante. Aceste situații proiectează existența limbilor indo-europene în epoca premetalică - în perioada în care erau cu certitudine geo-variante. În epoca metalelor s-a produs alfabetizarea dialectelor iar mai apoi, pornind de la limbile greacă și latină s-a ajuns la formarea limbilor naționale. Acestea își au originea în formele dialectale: italiana din dialectul florentin; franceza din dialectul oil nordic, iar oca din cel mediteranean; spaniola din cel catalan; portugheza din cel din Lisabona, româna din dialectul daco-roman; engleza din cel londonez, germana din cel bavarez etc.

Arealul de formare a limbilor naționale este marcat pe harta susținută în text de tabelul în care figurează toate limbile europene (cu excepția limbii romilor și cea idiș), în ordine alfabetică și cu numărul de vorbitori. Sunt discutate 80 de limbi europene cu menționarea că sunt admise circa 100. Ele reprezintă grupe dialectale complexe, fiecare din ele putând fi proiectată în perioade istorice și preistorice. Ultima dintre limbile menționate este cea denumită Manex sau mannesa. Cea mai vorbită este rusa, urmată de germană, franceză, italiană. Româna, cu 23 550 000 vorbitori, se afla pe locul 9, după poloneză (37 milioane).

Autorul prezintă și un subcapitol privind codul genetic al grupelor lingvistice. Acestea sunt echivalente - cronologic și cultural - ale limbilor greacă și latină. Ele reprezintă poate germenele comun: protoslav sau slava comună, proto-celtic pentru celtica comună, protofinlandez pentru finlandeză, proto-român pentru româna populară. În spiritul lingvisticii istorice sunt introduse două noțiuni: cea sincronică și cea diacronică a grupurilor lingvistice; în cea sincronică, ar intra grupele: germană, romanică, celtică, baltică, finică, turcică; cea diacronică sau istorică include raportul genetic între limba mamă și grupa lingvistică a limbii fiice. Se stabilesc apoi două stadii cronologice:

Stadiul antic, în care din limba mamă/proto-limba sau limbi comune se face derivarea dialectelor, ca de exemplu din limba latină, limbile romanice.

Stadiul medieval/modern ce cuprinde dialectele naționale ale italienilor, francezilor, spaniolilor, portughezilor și ale românilor.

Un subcapitol este rezervat originii limbilor europene, în care se discută teoriile, avansate până acum, asupra originii indo-europenilor. S-au publicat în ultima vreme cel puțin 70 de volume cu caracter general. Teoria cea mai în vogă este aceea a arheologiei americane de

origine lituaniană Marija Gimbutas, reluată recent de J. P. Mallory. Se sprijină întru totul pe lingvistică, necețind să se detașeze radical de ideea și tendința, astăzi în uz, în arheologie (este puternic anti-revizionistă). Spre deosebire de acesta, Renfrew pune în primul plan concluziile arheologice. M. Gimbutas se bazează pe dizertația lui Gordon Childe. Aceștia doi pornesc de la faptul că proto-indo-europenii aparțin conceptului, după care, rolul important l-a avut păstoritul. Procesul apare în mileniul V și ocupă vastul teritoriu cuprins între Rusia meridională, de la Marea Caspică la Nipru, sub forma culturii Kurganelor. Este pusă în discuție o evoluție spre o stratificare socială elitară în care rolul important îl au luptătorii și este bazat pe prezența mormintelor individuale în contrast cu mormintele colective din perioada precedentă, care practică un cult al calului și organizarea patriarhală. Este considerat că procesul este echivalent arheologic cu indo-europenizarea acestui areal geografic. Ea aduce comportamentul razboinic și ceramica cu șnur în nordul Europei. Cultura Kurganelor se fixează la jumătatea drumului dintre Europa și Asia și permite desfășurarea indo-europenilor spre Iran și India.

Printre arheologii din vechea școală, concepția a fost adoptată de Stuart Piggot. Pornind de la acest concept s-a născut curentul anti-invazionist, din școala nouă, de care autorul se ocupă în ultimele capitole. În acest cadru se discută și teoriile tradiționale privind originea limbilor uralice, celtice, semitice, basca, etrusca, de alte origini între care și a celor iberice.

Descifrarea scrierii lineare A este, după autor, de mare importanță pentru înțelegerea desfășurării procesului în zona Mediteranei înainte de afirmarea greco-miceniilor. Despre limbile considerate pre-indo-europene și autohtone ale continentului se vorbește în capitolele următoare.

Se pormeste de la recente descoperiri cu implicație în lingvistică, anume despre limbile indo-europene în Anatolia în mileniul II. Ele au dus la descoperirea în ultimele decenii (J. P. Mallory 1989, J. G. Mac Queen 1988) a trei limbi: hitita (din care se cunosc 2500 de tăblițe), luviana și palaica. Alături de ele existau altele. Se deschide astfel problema importantă a existenței mai multor limbi paralele indo-europene. Pentru lingviștii mai recenti, cei din generația lui Ventris, micenienii din linear B erau sau pelasgi sau etrusci, iliri, hitiți. Astfel, micenienii erau strămoșii grecilor. Pentru neo-indo-europeniști, conceptul nu este considerat încheiat din patru motive fundamentale:

1. Limba hitită era o limbă indo-europeană în teritoriul propriu și era deja separată în mileniul II.

2. Diferența dintre greco-miceniă și hitită se continuă în numeroase dialecte până în zilele noastre în acest teritoriu.

3. După părerea altor specialiști, dialectele erau profund diferențiate încă din mileniul II, când erau deja geo-variante.

4. Pe lângă acestea, au putut exista și alte limbi în ariile lor istorice care se impun a fi studiate.

Această părere zdruncină tradiționalul imobilism indo-europenist. Giacomo Devoto conchide astfel că șocul micenian este rezolvat. Consecințele sunt foarte importante pentru dialectologia generală deoarece în acest punct se pornește în perceperea diasporei indo-europene prin prezența latinei și italicei în general în mileniul II. În această optică, sunt îndreptățite părerile asupra existenței proto-sanscritei, proto-indo-iranice, proto-slavei, proto-germanice care coboară direct din epoca bronzului târziu. Apoi apar, în acest cadru, indicii etrusci, prestările miceniene în latină și în cele din urmă noile tendințe în arheologie: anti-invaționismul și neo-evoluționismul, noile teorii ale arheologilor asupra originilor lingvistice între care tezele continuității hamito-semitice și continuitatea uralică sau se ajunge la teoria lui Colin Renfrew după care indo-europenii nu sunt păstorii războinici care au invadat Europa în epoca metalelor și parte din Asia, ci nimeni alții decât purtătorii revoluției neolitice în Europa și Asia. Astfel, toate culturile care se succed începând cu mileniul VII î.e.n. în neolitic sunt indo-europene și aparțin populațiilor cu diverse tipuri de înmormântare, vorbitoare ale limbilor indo-europene deja separate.

Reacția indo-europeniștilor tradiționali a fost refuzul total, cu argumente lingvistice și antropologice.

La teoria lui Renfrew, autorul subliniază două merite:

1. Ridicarea problematicei cronologiei la nivelul scării cronologice neolitice cu argumente valabile și independente față de cea tradițională.

2. Considerațiile sale critice referitoare la ipoteza pastorală după care ei nu pot fi considerați astăzi ca o categorie genetică autonomă. Etnografia, antropologia și arheologia ne arată că pentru a putea fi posibilă teoria, în opoziție trebuie să existe cultivatorii împotriva cărora puteau veni păstorii. Trebuie să vorbim și despre o limbă a cultivatorilor, deci că a trebuit să admitem că au existat în spațiul acesta și pre-indo-europeni în ambele tabere și

zone. De aici altă părere că și Renfrew a avut predecesori, între care poate fi J. Neustupny (1976). Astăzi, arheologii nu acceptă teoria M. Gimbutas. Teoria lui Renfrew nu este un accident ci un moment de deschidere, o punte de legătură între noua arheologie și lingvistica veche.

Partea a doua "*Una teoria della continuità minima su bazi tradizionali*" - "*O teorie a continuității minime pe baze tradiționale*" are un singur capitol pe care l-a denumit "*Italia e Corsica già italiche nel II-milenio A.C.*"

În tratarea sa se continuă ideile evocate în ultimul capitol al primei părți cu aplicabilitate pe teritoriul italic. Autorul subliniază rolul jucat de datările cu C14 și apoi de calibrări care i-au pus pe specialiști în situația de a constata că, după cunoștințele avute până acum, preistoria continentului și a Italiei este mult mai veche și mai lungă decât s-ar fi crezut. Acest fapt face să cadă ipoteza invaziei fulger iar anti-invaționismul este continuat și afirmă teoretic și metodologic tendințele arheologilor împotriva viziunii tradiționale. În acest context ideile forță sunt că separarea indo-europenilor s-a petrecut deja în mileniul II î.e.n. Pe baza prezenței celor trei limbi în Anatolia, tendința este că fenomenul a cuprins și Italia iar latina italică din mileniul II reflecta procesul de latinizare a Italiei în propriul areal geografic. În acest cadru se emite ipoteza că a putut exista o latinizare minimă și o alta de lungă durată. Problema nu poate fi înțeleasă decât prin studierea dialectelor.

Pornind tot de la exemplul din Anatolia reflectat prin cel micenian, s-a acceptat părerea că și aici au existat și alte dialecte înrudite care acopereau Italia și zona insulară. Se explică existența unor areale lexicale prin întocmirea hărții cu răspândirea acestora și se constată existența a cinci izoglose. Extinzând teoria la scara Europei se ajunge la părerea că în interiorul său erau cel puțin cinci grupe principale de limbi din care s-au cristalizat celtica, germanica, italica, baltica, slava, ilirica și greaca, localizându-se pe areale vechi geografice. De aici și ipoteza existenței lor și în perioada pre-indo-europeană. Pentru studierea în continuare a procesului se recomandă cercetări dialectologice de tip onomasologic, luând ca punct de plecare studiul denumirii activităților principale în fiecare dialect al limbii.

Pornind de la studierea arealelor arheologice dovedite ca arealele culturale de tip Terramare și Villanova se ia pentru această perioadă denumirea plugului, sub formă de "*vomer*" și se cunosc variantele sale ca denumire pe arealele geografice care în ultimă instanță marchează zona de răspândire a dialectului. S-au luat în analiză lexicală și

alți termeni (roata, gunoiul, căldarea portabilă etc.) pentru care exista dovada prezenței lor în epocă și s-a văzut că ele datează încă din perioada neoliticului și au fost preluate de către dialectele din epoca metalelor trecând în epoca istorică. Se prezintă o hartă a răspândirii unora dintre aceste elemente lexicale.

De pe urma acestor rezultate se ajunge la concluzia că disciplinele care se ocupă tradițional separat de aceste probleme trebuie să facă efortul comun de rezolvare a lor, că trebuie să contureze o disciplină cu pornire din epoca preistorică, prin epoca metalelor către dialectologia modernă. Concluzia finală este că dialectologia mileniului II trebuie să nu mai fie terenul nimănui.

Partea a treia cuprinde "*Problemi di teoria di meta-lo e di ideologia*" - "*Probleme de teoria metalului și de ideologie*". Într-un fel, este reluarea, dar în termeni mult mai preciși, a susținerii ipotezelor prezentate în prima parte. Continuă cu prezentarea arborelui și valului evoluției genetice și difuziunea geografică a mutațiilor lingvistice pe plan global, cu problema datărilor în lingvistică; se reiau apoi problemele de trecere de la lingvistica tradițională la periodizarea lingvistică; norme de critica teoriei indo-europene tradiționale, despre meritele și limitele teoriei lui Renfrew iar în ultimul capitol de influența catastrofismului asupra lingvisticii în istorie.

Nu ne permitem, cu ocazia acestei prezentări, să luăm în discuție problemele de detaliu ale fiecărui capitol. Subliniem numai că nu au fost uitate cele legate de conservabilitatea limbilor, a emigrației vizavi de grupele de limbi: italiana, islandeza, greaca; de mutații socio-lingvistice, de reguli și adoptări structurale, de raporturile dintre tipuri de mutații chiar și fonetice, toate acestea urmând mecanismele adaptărilor și difuziunii.

Pentru asumarea înțelegerii arborelui genetic (după A. Schleicher), în lingvistica tradițională și a valului de difuziune (după H. Shuchardt) (1866-1868) (după care româna este pe același val cu italiana) mai complicat și mai greu de explicat sunt raporturile genetice dintre vorbitorii lor cu problemele de modele matrimoniale, endocomunitare: bilingvism, stingeri și hibridări, reguli de corespondență și mutații, reconstrucție a limbilor, de integrarea valului cu arborele. Probleme importante ridică geo-lingvistica, ca bază a lingvisticii istorice, a lingue-melor prin contacte și exprimarea lor prin hărți, pe calea atlaselor pe areale istorice, naționale sau continentale, acestea din urmă în curs de editare. Atunci când este vorba de datare, în lingvistică, se impun probleme de

lexic, de critica documentelor scrise, ca expresie a existenței unei elite care ținea de mecanismul prezenței dialectelor, de antedatate a numelor în menționările preistorice. Se pune și chestiunea datării unor cuvinte care au origine în neolitic, fapt ce rezultă din cercetările arheologice ca: grâu, orz, semințe, cules, recoltă, etc. dar și de critica tezelor indo-europeniste a lui Trubețkoi, Boas, Jacobson, și a altora ca Pisari.

Partea a patra a cărții "*Teoria continuității*" este dezvoltată în capitolele dedicate tezelor ca formulare preliminară privind cunoașterea în acest domeniu și asupra teoriilor noi privind originea limbajului, asupra diferențierilor lingvistice la scara mondială precum și a glotogenezei și corelării dintre dezvoltarea tehnicii și dezvoltările lingvistice în preistorie. Explicarea se face și prin hărți privind răspândirea speciei Homo în Lumea Veche, pe continentul euro-afro-asiatic și răspândirea lui "Homo loquens" (omul vorbitor) încă din paleolitic, începând cu aproximativ 100000 ani în Africa, 60000 în China și în Indonezia, 35000 în Europa și trecerea sa în continentele noi ale Americii între 35-15000.

Teoria lui Renfrew privind dezvoltarea lingvisticii prezintă patru modele: cel inițial până în 15000, dispersiunea agricolă, adaptarea climatică și domeniul elitelor, cele mai recente fiind indo-iranica târzie și chino-tibetana meridională. Partea ultimă "*Verso une nuove letteratura della documentazione linguistica*" tratează despre indo-europeana comună și alte filumuri lingvistice, ca prim stadiu al lui Homo loquens, diferențierea geo-lingvistică ca al doilea stadiu; stabilirea cadrului lingvistic european, stratigrafia lingvistică a dialectelor Europei ca al treilea stadiu și în cele din urmă despre stratigrafia preistorică a latinei și a dialectelor Europei.

Cartea se încheie cu capitolul de concluzii asupra problemelor dezbătute, insistând asupra celor privind teoria lungă și scurtă, cu promisiunea că în volumul al doilea autorul se va ocupa numai de "*teoria continuității*".

Volumul este un instrument de lucru util pentru toți cei care doresc să se documenteze asupra problemelor de lingvistică istorică, asupra exigențelor lingvisticii în general, asupra ultimelor păreri emise de specialiști în diversele componente ale sale. Pentru arheologi, prezintă o importanță capitală deoarece vor găsi în paginile sale eforturile de racordare a cuceririlor din domeniul specific lor, cu cele din lingvistică.

Vasile Boroneanț, Adina Boroneanț